

Список використаних джерел

1. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи: монографія / Г.К.Радчук. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – 415 с.
2. Шлиппе А. Учебник по системной терапии и консультированию / А.Шлиппе, Й.Швайтцер. – М., 2007. – 363 с.
3. Людевиг К. Системная терапия: Основы клинической теории и практики / К.Людевиг. – М.: Узд-во “VERTE”, 2004. – 280 с.
4. Орбан Л.Е. Становление личности / Л.Е.Орбан. – М.: Луч, 1992. – 112 с.
5. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В.А.Семиченко. – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.
6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н.Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
7. Иванников В.А. Формирование побуждения к действию / В.А.Иванников // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 113-122.
8. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И.Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
9. Тюхтин В.С. Актуальные вопросы разработки общей теории систем // Система. Симметрия. Гармония / Под ред. В.С.Тюхтина, Ю.А. Урманцева. – М.: Мысль, 1988. – 318 с.

The article is devoted to the problem of personality's self-creation through self-realization and self-determination. Methods of influence on the process of personality's self-determination were defined.

Keywords: self-creation, self-determination, self-realization.

Отримано: 18.02.2012 р.

УДК 159.9.072.43

Н.О.Волошенко

Гендерні особливості особистісної готовності до безпечної поведінки у підлітковому віці

У статті розкривається зміст поняття особистісної готовності до безпечної поведінки, аналізуються вікові особливості підлітків. Представлено результати емпіричного дослідження гендерних особливостей особистісної готовності до безпечної поведінки у підлітковому

віці. Статистично доведено наявність відмінностей у рівні особистісної готовності до безпечної поведінки та інших особливостей особистості між групами хлопців і дівчат.

Ключові слова: особистісна готовність до безпечної поведінки, ризик, підлітковий вік, гендер.

В статті розкривається содержание поняття личностной готовности к безопасному поведению, анализируются возрастные особенности подростков. Представлены результаты эмпирического исследования гендерных особенностей личностной готовности к безопасному поведению в подростковом возрасте. Статистически доказано наличие отличий в уровнях личностной готовности к безопасному поведению и других особенностей личности между группами юношей и девушек.

Ключевые слова: личностная готовность к безопасному поведению, риск, подростковый возраст, гендер.

На розвиток особистості впливає низка факторів. Одним з них є та чи інша статевая приналежність. У родині гендерні уявлення складаються ще до народження дитини, тим інтересом, що виявляють оточуючі до того, хто народиться: хлопчик чи дівчинка. Для того, щоб ефективно допомагати підліткам на шляху саморозвитку необхідно враховувати і їх гендерні особливості.

Останнім часом гендерна проблематика все активніше стала заявляти про себе в різних галузях науки. Наприкінці ХХ століття з'явилася нова академічна дисципліна – гендерні дослідження, що розглядають різні аспекти соціальних і психологічних проблем статі.

Актуальність. Проблема гендерних відмінностей стає особливо актуальною на фоні нівелювання традиційних стосунків чоловіків і жінок, що протікають у суспільстві, а також панування в педагогіці домінуючої ідеї ідентичного виховання хлопчиків і дівчат: передусім як освічених громадян. Свого часу в рамках психології розвитку позиція провідних вітчизняних психологів і педагогів, що відстоювали необхідність виховання мужності і жіночності з раннього дитинства (П.П. Блонський, П.Ф. Каптерев, А.С. Макаренко, М.М. Рубінштейн тощо), не отримала достатньої уваги.

Особливо актуально проблема гендерних відмінностей підлітків постає сьогодні у сучасному суспільстві, де статеве самовизначення відіграє провідну роль у формуванні особистості майбутніх чоловіків і жінок.

Окремої уваги заслуговує проблема безпеки життєдіяльності людини, і підлітка зокрема. У цьому аспекті актуальною є проблема дослідження та формування у підлітків особистісної готовності до безпечної поведінки. Підлітки більше схильні до невиправданого

ризик, тобто до дій у небезпечних умовах, що не спрямовано на досягнення суспільно значимих цілей.

У сучасній психологічній науці зібрано досить великий теоретичний і практичний матеріал щодо проблеми готовності людини в різних видах діяльності. Визначено безліч сформованих понять готовності, виведено зміст, структуру, основні параметри й умови, що впливають на динаміку, тривалість і стійкість її проявів. Готовністю займалися й розробляли ідеї, пов'язані з нею, такі вчені: М.І. Дьяченко, Ф.І. Іващенко, Л.О. Кандилович, Я.Л. Коломенський, О.Т. Короткевич, І.Б. Котова, О.І. Кочетов, В.С. Мерлін, В.М. Мясичев, М.Д. Левітов, Л.С. Нерсисян, А.Ц. Пуні, В.Н. Пушкін, К.К. Платонов, Д.М. Узнадзе, П.Р. Чамата тощо.

Готовність у буквальному розумінні має два значення. Перше – це згода зробити що-небудь, друге – стан, при якому все зроблено, усе готово для чого-небудь [1, 7].

Опрацювання літератури свідчить про те, що цілісного визначення поняття готовності немає, тому що є в наявності кілька напрямків його розкриття.

“Термін (готовність) описує той факт, що організми краще пристосовані до асоціювання певних сполучень стимулів і реакцій”. [5] Аналізуючи термін, можна роз'яснити те, що сполучення стимулів і реакцій можуть передвіщати небезпеку. В зарубіжній літературі закон готовності існує в комплексі законів учення Е.Л. Торндайка. Закон готовності підтверджує факт існування й присутності в інформаційних потребах пізнавальної функції учення. Е. Л. Торндайк спробував сформулювати свою ідею у квазіневрологічних термінах, висунувши гіпотезу про те, що нервова система повинна налаштуватися або бути готовою до оперативного керування певними зв'язками. Закон готовності, або установки – попередня готовність до акту (у найпростішому випадку, стимул-реакція), підвищує задоволення від його виконання. [9].

У вітчизняній психології термін використовується переважно для позначення усвідомлених готовностей особистості до оцінок ситуації й поведінки, обумовлених її попереднім досвідом.

Особистісна готовність до безпечної поведінки (ОГБП) є окремим видом готовності людини діяти певним чином. Вона пов'язана з іншими особливостями особистості та має певні специфічні прояви у підлітковому віці.

Мета. За допомогою порівняльного дослідження перевірити наявність відмінностей у рівні ОГБП між хлопцями і дівчатами підліткового віку, а також в інших особливостях особистості, пов'язаних з даним видом готовності до діяльності.

Завдання. Отримати і пояснити статистично значущі відмінності у рівнях ОГБП, схильності до ризику, тривожності та особливостях мотиваційної сфери між хлопцями та дівчатами підліткового віку.

Гіпотеза дослідження. У підлітковому віці рівень особистісної готовності до безпечної поведінки є вищим у дівчат, у той час, як хлопці характеризуються більш високим рівнем схильності до ризику.

Методи дослідження. Методика діагностики ступеня готовності до ризику ("PSK", А. М. Шуберта); експериментальна методика I₇ (опитувальник "Імпульсивність", 7-ма версія, автори С. Айзенк, Г. Айзенк, адаптація – Т.В.Корнілова, О.А.Долникова); методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; методика діагностики особистості на мотивацію до уникання невдач Т. Елерса; шкала особистісної тривожності Г.М. Прихожан.

Для діагностики рівня ОГБП підлітків було використано авторську методику, розроблену на основі методу проєктивних ситуацій. Методика складалася з 10 ситуацій з життя школярів, у яких було представлено ризиковані і дуже небезпечні вчинки підлітків. Щодо кожної з ситуацій було наведено дві протилежні думки свідків або людей, які брали участь в обговоренні вчинку. Перша людина категорично засуджувала ризикований вчинок і, частіше за все, вимагала покарання учасників ситуації. Друга людина, навпаки, захищала та виправдовувала цей вчинок. Учні пропонували оцінити ступінь своєї згоди чи незгоди з кожним висловлюванням. Оцінювання проводилося за шкалою від -1 до 1 балу з градацією у 0,5 балів. Сумарною оцінкою всієї методики також є середнє значення всіх 10 ситуацій. Тобто, кінцевий результат також варіює у межах від -1 до 1 балу.

Окрім загального результату рівня ОГБП, нами було виділено дві шкали – індивідуальну та колективну ОГБП. Це було зроблено за допомогою змісту самих ситуацій. З десяти наведених у методиці ситуацій п'ять складають шкалу індивідуальної ОГБП та 5 – колективної. У першому випадку в ситуації було описано небезпечну поведінку однієї особи, в другому – описано вчинки групи осіб. Результати у діапазоні від 0,5 до 1 балу свідчать про високий рівень ОГБП особистості. Результати в діапазоні від -0,5 до 0,5 балів відображають середній рівень ОГБП. І, нарешті, результати у діапазоні від -0,5 до -1 свідчать про низький рівень ОГБП учнів.

Перед тим, як перейти до аналізу гендерних особливостей ОГБП у підлітковому віці, необхідно визначитися з віковими рамками та особливостями даного віку. Загальноприйнятими рамками підліткового віку вважається період у житті людини від 11-12 до

14-15 років. Цей період вважається кризовим та називається також перехідним, що пояснюється активними біологічними змінами в організмі дитини, інтенсивною перебудовою усієї фізіологічної системи організму. Активні зміни в будові тіла та гормональному складі часто викликають різні ускладнення, що можуть призводити до зниження уваги, контролю і самоконтролю, швидкості й адекватності реагування [3].

Значні зміни у цьому віці спостерігаються і в особистості людини. У цей період відбувається руйнування старих інтересів і будується нова біологічна основа, на якій пізніше і розвиваються нові інтереси. Важливе місце у психічному житті підлітка займає відчуття дорослості. Часто відчуті себе дорослим підлітку допомагає саме ризик і небезпека, тому підлітковий вік характеризується дуже високою ймовірністю травмування дитини. Для створення більшої безпеки життєдіяльності підлітків і є важливим дослідження, а, можливо, і подальше цілеспрямоване формування рівня ОГБП у підлітковому віці.

Вибірку дослідження складала учні 6-9 класів загальноосвітніх шкіл №45 та №28 м. Маріуполя Донецької області віком від 11 до 15 років. Загальна кількість досліджуваних – 204 особи. З них дівчат – 109 осіб (53,5%), хлопців – 95 осіб (46,5%).

Таблиця 1

**Зведена таблиця середніх показників ОГБП,
готовності до ризику, тривожності та показників
мотиваційної сфери у групах підлітків, розділених
за гендерним принципом**

Показники	Хлопці	Дівчата
Шкільна тривожність	5,1	4,7
Само оціночна тривожність	4,7	4,3
Міжособистісна тривожність	4,5	5,6
Магічна тривожність	5,1	4,5
Загальна тривожність	4,9	4,7
Готовність до ризику (методика RSK)	-5,09	-12,18
Мотивація на досягнення успіху	17,4	17,5
Мотивація на уникання невдач	13,2	15,8
Ризик (методика I ₇)	7,07	5,98
Імпульсивність (методика I ₇)	5,17	4,94
Емпатія (методика I ₇)	5,61	6,52
Індивідуальна ОГБП	0,19	0,36
Групова ОГБП	0,23	0,39
Загальна ОГБП	0,17	0,32

У таблиці 1 наведені середні показники усіх досліджуваних факторів у групах хлопців і дівчат. Із таблиці ми бачимо, що у середніх показниках досліджуваних факторів є певні відмінності в групах хлопців і дівчат.

Як бачимо, показники ОГБП в обох групах знаходяться на середньому рівні, але у дівчат ці показники більш наближені до високого рівня, ніж у хлопців. Наочніше побачити існуючу різницю між групами можна за допомогою графіка співвідношення середніх показників досліджуваних факторів (рис. 1).

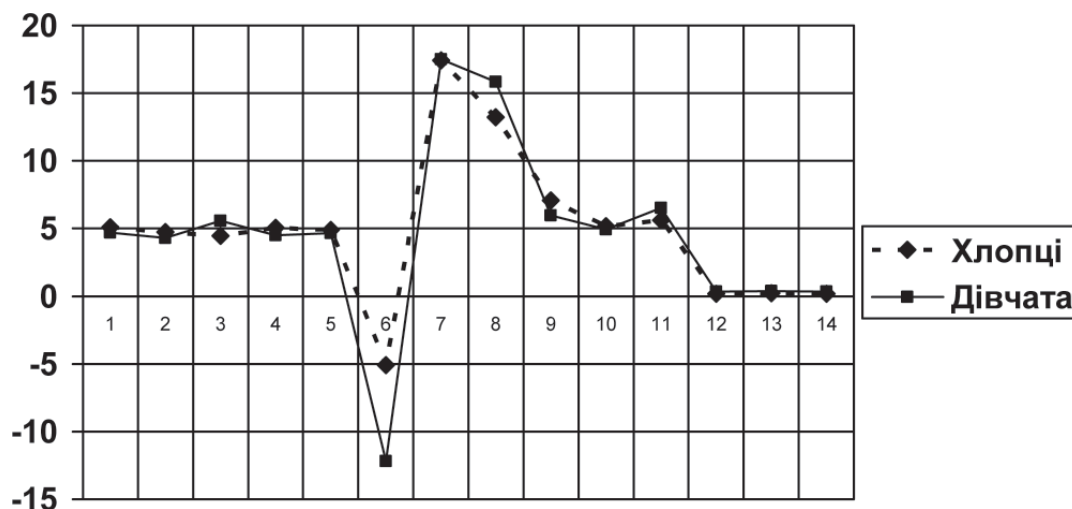

Рис. 1. Співвідношення середніх показників ОГБП, готовності до ризику, тривожності та показників мотиваційної сфери у групах підлітків, розділених за гендерним принципом

Примітки: 1 – шкільна тривожність, 2 – самооціночна тривожність, 3 – міжособистісна тривожність, 4 – магічна тривожність, 5 – загальна тривожність, 6 – показник готовності до ризику за методикою Шуберта, 7 – рівень мотивації на досягнення успіху, 8 – прагнення до уникання невдач, 9 – показник ризику (експериментальна методика I_7), 10 – показник імпульсивності (експериментальна методика I_7), 11 – показник емпатії (експериментальна методика I_7), 12 – індивідуальний показник ОГБП, 13 – груповий показник ОГБП, 14 – загальний показник ОГБП.

Як бачимо з таблиці 1 і малюнка 1, найпомітніші відмінності між такими показниками, як міжособистісна тривожність, схильність до ризику, мотивація, спрямована на уникання невдач. Через відносно малу кількісну варіативність показників ОГБП на графіку відмінності між групами хлопців і дівчат виглядають незначними. Однак, з таблиці середніх показників ми бачимо, що ці відмінності можуть виявитися статистично значущими.

Для перевірки статистичної значущості відмінностей показників ОГБП та інших характеристик особистості, що застосовуються у нашому дослідженні, нами було використано t -

критерій Ст'юдента. Результати такої статистичної перевірки представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Зведена таблиця показників t- критерію Ст'юдента за показниками ОГБП, готовності до ризику, тривожності та показників мотиваційної сфери в групах підлітків, розділених за гендерним принципом

Фактори	t-статистика	P
Шкільна тривожність	0,705	0,48
Самооціночна тривожність	0,825	0,41
Міжособистісна тривожність	-1,961	0,05*
Магічна тривожність	0,980	0,33
Загальна тривожність	0,402	0,69
Готовність до ризику (методика RSK)	2,604	0,01**
Мотивація на досягнення успіху	-0,112	0,91
Мотивація на уникання невдач	-2,230	0,03*
Ризик (методика I ₇)	3,719	0,0003**
Імпульсивність (методика I ₇)	0,578	0,56
Емпатія (методика I ₇)	-2,956	0,004**
Індивідуальна ОГБП	-2,081	0,04*
Групова ОГБП	-1,983	0,05*
Загальна ОГБП	-1,829	0,07

Як видно із таблиці, серед гендерних відмінностей досліджуваних нами показників є декілька статистично значущих. Зокрема, можна стверджувати, що рівень такого виду тривожності, як міжособистісна, є вищим у дівчат (рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$), хоча, як не дивно, рівень інших показників тривожності у хлопців виявився вищим. Але статистичної значущості ці відмінності не мають. Існування гендерних відмінностей у прояві та особливостях тривожності підтверджено дослідженнями і раніше [4].

Наступним показником, у якому відмінності виявилися статистично значущими, є готовність до ризику. Цей показник було діагностовано за допомогою двох різних методик (PSK" А. М. Шуберта і експериментальна методика I₇), та обидва отримані показники значно відрізняються у групах хлопців і дівчат (рівень статистичної значущості – $p \leq 0,01$). В обох випадках показник готовності до ризику виявився вищим в групі хлопців. Це дає нам підстави стверджувати, що дівчата в меншій мірі схильні до усвідомленого скоєння ризикованих вчинків, тобто є більш

обережними у поведінці. Це може бути зумовлено тим, що енергія чоловіків спрямована переважно назовні, а жінок – всередину. Тобто, чоловіки активніші, більш орієнтовані на взаємодію із зовнішнім світом [6]. А за умови притаманної підліткам підвищеної жаги до пізнання нового, до відчуття нових переживань, енергія хлопців-підлітків частіше знаходить вихід у ризикованій поведінці.

Слід зазначити, що результати дослідження гендерних особливостей ризику серед обдарованих підлітків, проведеного А.В. Безродним, не виявили статистично значущих відмінностей у рівні цього показника [2]. У цьому дослідженні брали участь учні ліцею. У нашому дослідженні брали участь учні звичайних загальноосвітніх шкіл, які не вважаються обдарованими. Такі розбіжності у результатах дослідження можуть бути зумовлені тим, що в обдарованих хлопців рівень готовності до ризику є нижчим, ніж в учнів звичайної школи, тому різниця з показниками дівчат не виявилася статистично значущою. Це дає підстави припускати, що рівень схильності до ризику може бути пов'язаний з інтелектом підлітка. Але перевірка цього припущення потребує окремих досліджень.

Також вагомою виявилася різниця в показниках емпатії в групах хлопців і дівчат (рівень статистичної значущості – $p \leq 0,01$). Це може бути пов'язано з тим, що жінки в цілому більш емоційні, ніж чоловіки, а тому краще можуть зрозуміти емоційний стан іншої людини та проявити співчуття до неї.

В мотиваційній сфері підлітків отримані результати неоднозначні. Статистично значущою виявилася різниця в показниках мотивації на уникання невдач (рівень статистичної значущості – $p \leq 0,05$), при цьому вищий рівень спостерігається у дівчат. У той же час, рівень мотивації на досягнення успіху в обох групах суттєво не відрізняється, і навіть є майже однаковим (середні показники – 17,4 у хлопців та 17,5 у дівчат). Це свідчить про те, що у своїй діяльності майже однаково прагнуть досягти успіху, але дівчата мають вищий рівень захисту, тобто страху перед нещасним випадком. Як показали дослідження Д. Мак-Клемава, такі люди частіше потрапляють у неприємні ситуації, ніж ті, хто характеризується високим рівнем мотивації на успіх. Також, за результатами цих досліджень, люди, які бояться невдач та мають високий рівень захисту, частіше за все обирають малий рівень ризику в діяльності [8]. Інші гендерні дослідження також свідчать про те, що жінки в цілому відрізняються підвищеною чутливістю до невдач у роботі і спілкуванні, занепокоєнням, невпевненістю [6]. Це підтверджується і нашим дослідженням: статистично доведено,

що у дівчат вищі показники прагнення до уникання невдач і, водночас значно нижчі, ніж у хлопців, показники ризику.

Основний показник нашого дослідження, ОГБП, також має суттєві гендерні відмінності. В цілому готовність до безпечної поведінки вища у дівчат. Статистично значущими є відмінності показників індивідуальної та колективної ОГБП (рівень статистичної значущості – $p \leq 0,05$), у той час як середні показники загального рівня ОГБП суттєвої різниці у групах не виявили. Порівняно вищий рівень ОГБП у дівчат в поєднанні з більш високим рівнем мотивації на уникання невдач та більш низьким рівнем показників ризику ще раз підтверджує наявність і характер кореляційних зв'язків між досліджуваними факторами, які ми отримали раніше.

Значно вищий рівень ОГБП у дівчат може бути зумовлений тим, що у жінок вищі показники соціальної пластичності, емоційності. Також жінки характеризуються вищою здатністю до наукованості, у той час, як чоловікам притаманна агресивна поведінка, інструментальне ставлення до світу, при якому потрібно постійно руйнувати, щоб створювати нове [6].

Підсумовуючи отримані результати, можна окреслити наступні гендерні особливості. Як свідчать відмінності в деяких характеристиках у групах хлопців і дівчат, які виявилися статистично значущими, дівчата більше за хлопців переймаються питаннями міжособистісних стосунків, сприйняття себе оточуючими, успіхами та невдачами у взаєминах з однолітками. Також дівчата більшою мірою схильні уникати невдач у своїй діяльності, часто їх поведінка значною детермінована страхом покарання. Крім цього, дівчата значно краще за хлопців здатні емоційно співчувати іншій людині, розуміти її емоційні стани, сприймати внутрішній світ людини точно, зі збереженням емоційних відтінків. Також значно вищим у дівчат є рівень ОГБП, зокрема її індивідуальний та колективний показники.

У той же час, хлопці відрізняються значно вищим рівнем схильності до ризику, при тому, що цей показник було діагностовано за допомогою двох різних психодіагностичних методик. Зважаючи на те, що такі результати поєднані зі значно нижчим рівнем показників ОГБП у хлопців, порівняно з дівчатами, ми отримали ще одне підтвердження того, що існує статистично значущий зв'язок між ОГБП та готовністю до ризику.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А.Абульханова-Славская. – М., 1980.

2. Безродний А.В. Схильність до ризику як особистісна особливність обдарованої дитини (гендерний аспект) / А.В.Безродний // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип.11. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 922 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. – 2-ге видання / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін: – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
4. Дусказієва Ж.Г. Гендерные особенности тревожности часто болеющих детей старшего дошкольного возраста и возможности ее коррекции: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. псих. наук (19.00.04) / ГОУ ВПО “Красноярский гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева”. – Красноярск, 2009. – 23 с.
5. Кордуэлл М. Психологический справочник / М.Кордуэлл; пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 448 с.
6. Нартова-Бочавер С.К. Дифференциальная психология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / С.К.Нартова-Бочавер. – М.: Ижица, 2002. – 160 с. – Серия “Серебряная сова”.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю.Шведова. – РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. – М., 1999. – 944 с.
8. Солонкина О.В. Высшее профессиональное образование. Психодиагностика в социально-культурном сервисе и туризме. Учеб. пособие / О.В.Солонкина, Д.М.Рамендик. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 224 с.
9. Шаповаленко И.В. Психология развития и возрастная психология / И.В.Шаповаленко. – Гардарики, 2007. – 349 с.

The article deals with the concept of personal readiness to the safe behavior, analyzes the characteristics of adolescents ages. The results of empirical research on the gender characteristics of personal readiness to the safe behavior in adolescence. Statistically proved the existence of differences in the levels of personal preparedness for safe behavior and other personality characteristics between the groups of boys and girls.

Keywords: personal readiness to the safe behavior, risk, adolescence, gender.

Отримано: 14.02.2012 р.